

HAKHOUT IN DE DUINEN: VOORKOMEN, BEHOUD EN BEHEER

Joop H.J. Schaminée en Adrienne J.J. Lemaire

Tot omstreeks de Tweede Wereldoorlog was een aanzienlijk deel van de bossen in het Nederlandse duingebied in gebruik als hakhout. Het betrof voornamelijk eikenhakhout, maar ook elzen-, essen-, esdoorn-, iepen- en berkenhakhout. Een groot gedeelte hiervan is nadien omgevormd tot spaartelgenbos, een ander deel echter is niet omgevormd en is doorgesloei. Met name in de duinen van Gemeentewaterleidingen Amsterdam (AWD) is, sinds 1976, een aantal percelen opnieuw in hakhoutbeheer genomen. Op verzoek van dr. G. Baeyens van de Subsector Oecologie van Gemeentewaterleidingen van Amsterdam is door de auteurs in 1986 vegetatie-onderzoek verricht met als belangrijkste doelstelling een evaluatie van de getroffen beheersmaatregelen vanuit een landschapsoecologische visie op de ontwikkelingsprocessen. De voornaamste resultaten zullen in twee artikelen besproken worden. In het tweede artikel zal de vegetatie van voormalig en opnieuw in beheer genomen hakhout behandeld worden. In dit artikel zal, nadat een overzicht is gegeven van het voorkomen en de geschiedenis van hakhout in de duinen, worden ingegaan op de betekenis van hakhout voor de natuurbescherming en de mogelijkheden voor behoud en beheer.

Onder hakhout verstaan we 'een opstandstype waarin op geringe hoogte en op gezette tijden takhout wordt geoogst, waardoor een met de tijd toenemend leeftijdsverschil ontstaat tussen enerzijds de sterk ingekorte stam of stobbe en anderzijds de kroon' (6). Als zodanig kan hakhout gezien worden als een voorbeeld van een oud, half-natuurlijk landschapstype: gedurende een lange tijd vindt een specifieke menselijke invloed plaats, die in de ruimte vrijwel constant blijft en in de tijd zich telkens herhaalt. In grote lijnen is hakhout dan ook vergelijkbaar met 'onze' blauwgraslanden, heiden, trilvenen, rietvelden en krijthellinggraslanden (16).

Om een idee te kunnen vormen over het onderwerp moeten we kort aandacht besteden aan het voorkomen van hakhout in de duinen. Deel 1 van de Nederlandse bosstatistiek betreffende de oppervlakte bos in de periode 1980-1983 (2) vermeldt dat in het kustgebied in totaal 1.673 ha hakhout wordt aangetroffen, waarvan verreweg het grootste deel doorgesloei is of spaartelgenbos betreft. Slechts 54 ha zouden in het begin van de jaren tachtig nog werkelijk als hakhout in gebruik zijn met Inlandse eik en Es als de belangrijkste boomsoorten (zie figuur 1).

De belangrijkste duingebieden waar in

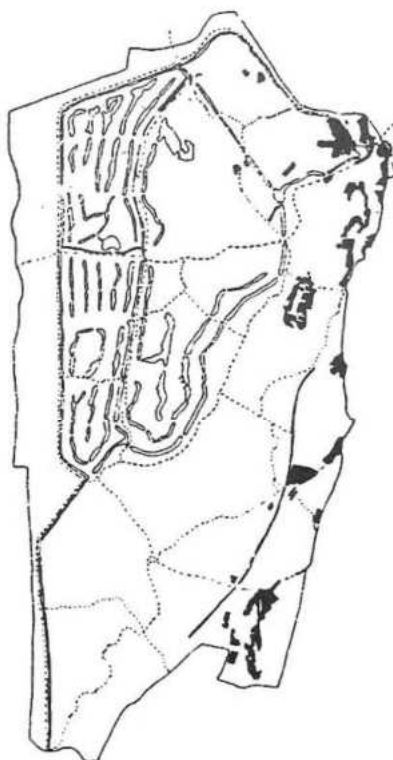
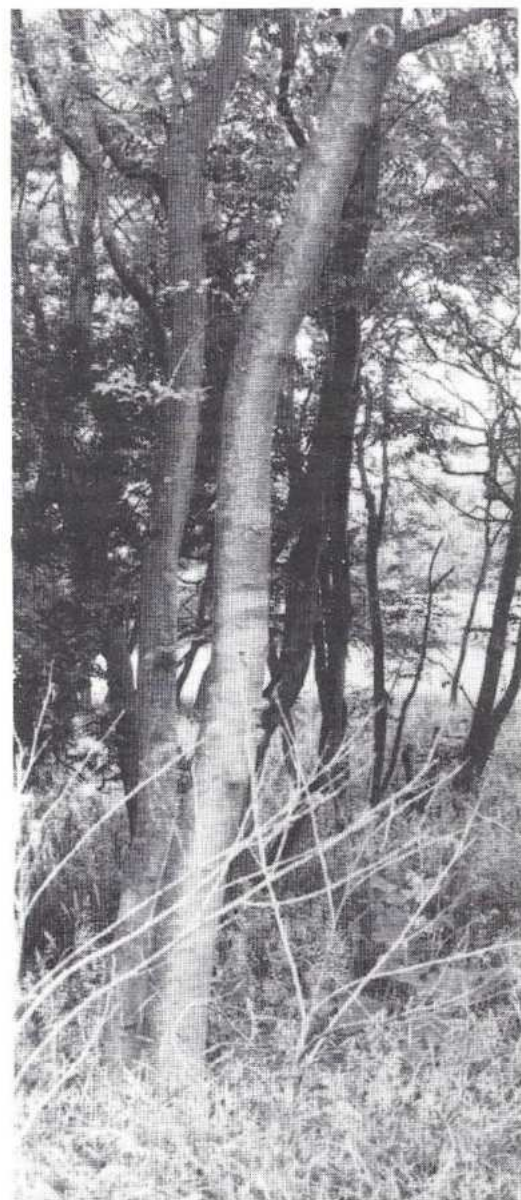

Fig. 1.
De verspreiding van hakhout in de AWD (naar 9).

ieder geval in het verleden een zekere hakhoutcultuur heeft bestaan zijn het Noordhollands Duinreservaat, Meijendel, Voorne en de AWD. In het bosarme Waddengebied komt in het geheel geen hakhout voor. Hetzelfde geldt voor die vastelandduinen die te smal zijn voor bosontwikkeling.

In het Noordhollandse Duinreservaat bevindt zich maar liefst ongeveer 1.300 ha bos, waarvan in het verleden honderden hectaren als hakhout beheerd werden. Het betrof vrijwel uitsluitend eikenhakhout, dat waarschijnlijk vóór de Tweede Wereldoorlog voor de laatste maal afgezet is (Slings, mond. meded.).

Meijndel is vooral bekend vanwege het zogenaamde 'kousenbandenbos'. Dit is een (enkele hectaren groot) bos van Zachte berk en Eenstijlige meidoorn, gelegen in de vallei Bierlap, waar vroeger de berken op 'kousenhoogte' werden afgezet om de jonge spruiten van konijnenvraat te vrijwaren; waarschijnlijk werd dit bos in 1902 voor het laatst gehakt (3). Verder bevinden zich in Meijndel enkele hectaren voormalig eikenhakhout, het 'Oude Rijs'-bos in de Vlake van Waalsdorp. De beheerder van de Duinwaterleiding van 's-Gravenhage heeft plannen dit bos opnieuw als zodanig te gaan beheren (van der Meulen, mond. medel.).

Op Voorne was vroeger meer dan 100 ha hakhoutcultuur aanwezig, die echter plaats heeft moeten maken voor een camping. Verder is er een beetje essenhakhout, dat dateert van na 1900. Men heeft onlangs getracht hiervan opnieuw een stukje af te zetten, maar dit is vanwege het slechte regeneratievermogen van de stobbe mislukt (Van Baarsen, mond. meded.).

Een inventarisatie van hakhoutpercelen in de AWD is verricht door Ruigrok (9), waarbij zowel ten aanzien van het voormalige hakhout als ten aanzien van de opnieuw in beheer genomen percelen drie typen onderscheiden zijn: eikenhakhout, elzen-essenhakhout en gemengd hakhout. Figuur 2 geeft hiervan een overzicht. Evenals in andere gebieden is het eikenhakhout verreweg het meest algemeen: ruim 100 ha.

Historie

Met betrekking tot de geschiedenis van de hakhoutcultuur in de kustduinen is het aanbod gegevens uit secundaire bronnen gering. Met name oude kaarten en archiefstukken zullen echter over dit onderwerp ongetwijfeld een schat aan gegevens bevatten, zeker betreffende de periode van de 19e en 20ste eeuw. Veel ouder zal de hakhoutcultuur in de duinen vermoedelijk ook niet zijn. Zo noemt Thürkow (14) dat het agrarisch gebruik van de duinen tot ongeveer 1775 gering bleef, vooral omdat de gronden niet in eigendom van de dorpelingen waren en in hoofdzaak bestemd waren voor de lucratieve konijnenteelt.

Een groot deel van de hakhoutbossen vormden een integraal onderdeel van een voormalig landbouwsysteem, waarbij hakhoutbosjes en hakhoutwallen afwisselden met akkertjes en mogelijk ook weilanden. Behalve als hout- en schorsleverancier had hakhout ook een belangrijke functie als gewasbescherming tegen de vaak harde zeewind. Deze 'windsingels' zijn nu nog in het landschap te zien.

	NEDERLAND	KUSTGEBIED	EIK	ES	OVERIG
HAKHOUT EN GRIEND	22.250	1.675	1.298	248	124
Hakhout	2.637	53	18	22	13
Hakhout-kapvlakte	284	1	0	0	1
Doorgesch. hakhout	8.848	1.192	881	208	103
Nat. spaartelgenbos	1.123	2	1	1	0
Spaartelgenbos	5.461	422	398	17	7
Snijgriend	145	0	—	—	—
Hakgriend	2.230	5	—	—	—
Doorgeschoten griend	1.486	1	—	—	—

Tabel 1. Oppervlakte bos (ha) dat door hout in beslag wordt genomen in Nederland en in het kustgebied, en het aandeel van de respectievelijke boomsoorten hierin; situatie 1980-1983 (2).

De duidelijkste voorbeelden kennen we van Meijndel en de AWD. Een kadastrale kaart uit 1843 van de Bierlap-vallei in Meijndel (fig. 3) laat zien hoe de hakhoutpercelen pasten in het landbouwkundig gebruik. Voorbeelden uit de AWD betreffen de omgeving van de boerderij Zeerust in het Vinkenveld, verder de symmetrisch elkaar afwisselende veldjes en bosperceeltjes in het Panneland, en de omgeving van het Vogelveld en van Schrama. Ook veel namen herinneren aan een vroeger agrarisch gebruik, zoals de Kalverenvlak, Schapendal, Bokkenwei, Roggepan, Grijs krocht en Balvers krocht (de aanduiding kracht of kroft werd gegeven aanomwalde terreintjes die meestal als akkertjes in gebruik waren; 13).

Argumenten voor instandhouding

Speelden vroeger uitsluitend economische motieven een rol bij het instandhouden van hakhout, tegenwoordig zijn er motieven van jachtwildbeheer, van landschapsbehoud, van cultuurhistorische aard en van natuurbehoud. Het is belangrijk deze los van elkaar te beschouwen. Met name het cultuurhistorische aspect en het belang van natuurbehoud worden

immers vaak in één adem genoemd, als aan elkaar gekoppeld. Dit hoeft echter niet zonder meer het geval te zijn: de zeer intensieve vormen van historisch hakhoutbeheer boden niet bepaald veel ruimte aan een rijk gevarieerde flora en fauna (12).

De motieven van natuurbehoud kunnen samengevat worden in vijf categorieën (6, 7, 8, 16): gebondenheid van specifieke organismen aan hakhout (opgemerkt wordt dat de kennis hiervan onvolledig en nogal anekdotisch is), de refugiumfunctie van hakhout, de aanwezigheid van elementen van oud loofbos, de bijzondere structuur van hakhout, en het zogenaamde rooibouwaspect. Over dit laatste kan verschillend gedacht worden: moet de voortgaande verarming van de bodem gezien worden als een gunstig proces dat tegengesteld is aan de huidige alom aanwezige bemestingsinvloeden (6, 16), of moet het gezien worden als een onverantwoorde en onherroepelijke voortgaande uitputting (11)? De bijzondere structuur is wel verwoord als 'uitgesmeerde mantel' (16), waarmee wordt bedoeld dat de typische hakhoutstructuur ('een dicht struweel dat regelmatig wordt teruggezet maar vervolgens weer

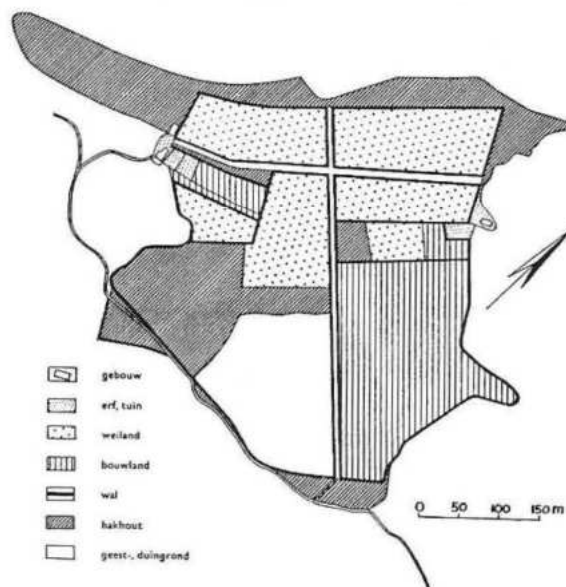

Fig. 2. Perceelsindeling van de vallei Bierlap in de duinen van Meijndel, naar een kadastrale kaart uit 1843 (3).

snel die karakteristiek aanneemt'; 6) duidelijk overeenkomsten vertoont met die van de zogenaamde mantelgemeenschappen langs bosranden.

Beheer

Voor de toekomstperspectieven van hakhout gelden niet alleen bovengenoemde argumenten voor instandhouding, maar ook opvattingen over doelstellingen van het natuurbehoud en de hedentendage gehanteerde beheersvormen. Binnen het huidige natuurbehoud bestaat veel aandacht voor wat genoemd wordt 'proces-beheer' (het instandhouden en bevorderen van de natuurlijke ontwikkeling van levensgemeenschappen en landschappen; o.a. 1, 11, 15). Dit betekent echter geenszins dat alle hakhoutpercelen op korte termijn omgevormd zouden moeten worden. Per situatie zullen de wenselijkheid en de mogelijkheid om hakhoutbeheer voort te zetten of opnieuw in te voeren beoordeeld moeten worden. Hierbij kan uitgegaan worden van een aantal criteria die samenhangen met de aanwezige beheersvisie, de mogelijkheden voor een adequaat beheer, de ligging binnen het duingebied en de aanwezigheid van bijzondere 'kwaliteiten'. De beheersvisie impliceert dat een zeker percentage bos in de AWD als hakhout beheerd zou moeten blijven. Bij de percelenkeuze dient dan bekeken te worden of hakhout past in het landschapsbeeld en in overeenstemming is met de historische en toekomstige ontwikkelingen ter plaatse. We moeten beseffen dat hakhout thuishoort in een landschap dat onderwerp van patroonbeheer is. Bijvoorbeeld het handhaven van een hakhoutwal op plaatsen waar vroeger weliswaar kleinschalige landbouw is bedreven, maar momenteel het beheer gericht is op de ontwikkeling van een (uitgestrekt) duingrasland dient niet te worden nagestreefd.

Bij adequaat beheer moet bekeken worden of de draagkracht van systeem toereikend is (inclusief het regeneratievermogen van de stobben) en of geen al te grote beheersproblemen aanwezig zijn, zoals het overwoekerd raken van het hakhout met soorten als Amerikaanse vogelkers en Duinriet. Wat betreft de ligging binnen het gebied moet, gezien de zeldzaamheidswaarde van hakhout in de duinen en de veelal gebrekkige kennis over flora en fauna, ernaar gestreefd worden een zekere spreiding en een zo groot mogelijke variatie aan typen in stand te houden. Het verdient ook aanbeveling enkele dicht bij elkaar gelegen percelen als hakhout te beheren, gezien het feit dat er (tot op zekere hoogte) een positief verband bestaat tussen de grootte van een gebied en het aantal soorten, en dat er uitwijkmogelijkheden voorhanden zijn, wanneer de opstand gehakt wordt. Bij bijzondere kwaliteiten kan men bijvoorbeeld denken aan zeer oude en grote stobben die een ideaal milieu vormen voor lagere dier- en plantensoorten; verder aan een goede en gevarieerde ont-

wikkeling van de struiklaag waardoor het zogenaamde mantelkarakter van het hakhout versterkt wordt, en aan een soortenrijke of floristisch dan wel vegetatiekundig anderszins interessante kruidlaag (10).

Bij de keuze voor het toe te passen beheer dienen de verschillende alternatieven goed tegen elkaar afgewogen te worden. Genoemd kunnen worden: niets doen, hak voortzetten of hernieuwd invoeren, begrazen in samenhang met open terreinen in de omgeving, en omvormen tot opgaand bos. Wanneer omvorming tot opgaand bos overwogen wordt, dient hieraan veel aandacht besteed te worden. Het eenvoudig 'op spaartelgen zetten' is geen goed alternatief en zal bovendien in veel gevallen een te snelle omvorming betekenen. Er moet veeleer gedacht worden aan zogenaamde zelfdunning en aan selectieve dunningen met een afnemende intensiteit, die gericht zijn op ongelijkjarigheid en verscheidenheid in structuur en soortensamenstelling (4, 5, 10).

Literatuur

1. BAEYENS, G. (1984). Natuurbeheer in de duinwaterwinplaats. *Waterwereld* 32: 12-19.
2. CENTRAAL BUREAU VOOR DE STATISTIEK (1985). *De Nederlandse Bosstatistiek. Deel 1: de oppervlakte bos, 1980-1983.* 's-Gravenhage. 83 pp.
3. BOERBOOM, J.H.J. & A. COOPS (1953). *Vegetatie en landschap van de Bierlap, een vroeger bewoonde duinvallei bij Wassenaar. Mededeling van het Meijendel-comité* 15. 12 pp.
4. KOOP, H. (1986). Omvormingsbeheer naar natuurlijk bos: een paradox? *Nederlands Bosbouw tijdschrift* 58 (1/2): 2-11.

5. LONDO, G. (1977). Bossen en natuurbeheer. *Nederlands Bosbouw tijdschrift* 49 (7/8): 219-228.
6. MOLENAAR, J.G. DE & H.J.W. SCHIMMEL (1984). Hakhout en natuurbehoud. *Nederlands bosbouw tijdschrift*, 56 (2/3): 35-54.
7. OOSTERHUIS, L. (1979). *Nature conservation and coppice woods. Rapport Landbouwhogeschool Wageningen.* NB 479. 41 pp.
8. RIJKSINSTITUUT VOOR NATUURBEHEER (1979). *Natuurbeheer in Nederland. Levensgemeenschappen.* Wageningen. 392 pp.
9. RUIGROK, M. (1986). Overzichtskaart van recent en voormalig hakhout in de duinwaterwinplaats van Gemeentewaterleidingen Amsterdam. Schaal 1:10.000. GW, Amsterdam.
10. SCHAMINEE, J., A. LEMAIRE & R. KORSTANJE (1987). Hakhout in de Amsterdamse Waterleidingduinen. Rapport GW, Amsterdam. 75 pp.
11. SLOET VAN OLDRUITENBORGH, C.J.M. (1982). Waarheen met het beheer van natuurreservaten? *De Levende Natuur* 84 (5/6): 133-143.
12. STEFELS, C.J. (1969). Hakhout, een relict. *Nederlandse Bosbouw tijdschrift* 41 (1): 3-8.
13. SWAAN, J. (1982). De veldnaam krot of krecht in relatie tot het grondgebruik in de gemeente Heemskerk (N.H.). *Naamkunde* 14: 52-66.
14. THURKOW, A.J. (1986). Het agrarisch gebruik in de Hollandse duinen in historisch perspectief. *Duin* 9 (3): 75-78.
15. VEGTE, F.W. VAN DER (1986). Beheer van het zeedorpenlandschap bij Egmond. *Duin* 9 (3): 84-86.
16. WESTHOFF, V. & M.F. MÖRZER-BRUIJNS (1964). Hakhout. *De Levende Natuur*, 67 (9): 189-196.

